

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Кафедра астрономії та космічної інформатики

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з науково-
педагогічної роботи

“ _____ ” _____ 2021 р.

Робоча програма навчальної дисципліни

Зоряна астрономія

(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти _____ бакалаврський _____
галузь знань _____ 04. Природничі науки _____
(шифр і назва)
спеціальність _____ 104. Фізика та астрономія _____
(шифр і назва)
освітня програма _____ астрономія _____
(шифр і назва)
спеціалізація _____ астрономія _____
(шифр і назва)
вид дисципліни _____ за вибором _____
(обов'язкова / за вибором)
факультет _____ фізичний _____

2021 / 2022 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження Вченою радою факультету (інституту, центру)

“ 31 ” _____ серпня _____ 2021_ року, протокол № 7

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ: (вказати авторів, їхні наукові ступені, вчені звання та посади)
Федоров П.М., доктор фіз.-мат наук, ст. наук. співробітник, професор кафедри астрономії та космічної інформатики

Програму схвалено на засіданні кафедри астрономії та космічної інформатики

Протокол від “ 5 ” _____ липня _____ 2021 року № 12

Завідувач кафедри астрономії та космічної інформатики

_____ Шкуратов Ю. Г.
 (підпис) (прізвище та ініціали)

Програму погоджено методичною комісією
 _____ фізичного факультету _____
 назва факультету, для здобувачів вищої освіти якого викладається навчальна дисципліна

Протокол від “ 31 ” _____ серпня _____ 2021_ року № 1

Голова методичної комісії _____ фізичного факультету _____

_____ Макаровський М. О.
 (підпис) (прізвище та ініціали)

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни “**Зоряна астрономія**” складена відповідно до освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми підготовки

_____ бакалавра _____
(назва рівня вищої освіти, освітньо-кваліфікаційного рівня)

спеціальності (напряму) _____ 104 фізика та астрономія _____

освітня програма _____ астрономія _____

спеціалізації _____ астрономія _____

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни є доведення до студентів результатів основних сучасних астрофізичних та статистичних методів досліджень, астрономічних даних, застосування їх для створення уявлень та вивчення будови й еволюції космічних тіл, утворених ними зоряних систем, що спостерігаються в Метагалактиці.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни

оволодіння знаннями, отриманими при вивченні зоряних систем різного рівня ієрархії, Поясу Гудда, Чумацького Шляху та інших галактик, а саме:

- а) вивчення видимих, а потім і істинних положень і рухів космічних тіл та їх систем у просторі;
- б) визначення просторової структури, параметрів руху і динаміки зоряних систем;
- в) визначення та дослідження фізичних характеристик зоряних систем і їх складових об'єктів;
- г) одержання даних для вирішення проблем походження та розвитку окремих космічних тіл та утворених з них систем.

1.3. Кількість кредитів: 6

1.4. Загальна кількість годин: 180

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
Нормативна / за вибором	
Денна форма навчання	Заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
3, 4-й	-й
Семестр	
6, 7-й	-й
Лекції	
64 год.	год.
Практичні, семінарські заняття	
– год.	год.
Лабораторні заняття	
– год.	год.
Самостійна робота	
116 год.	год.
Індивідуальні завдання	
– год.	

1.6. Заплановані результати навчання

- а) Знати визначення зоряних систем, як об'єктів Всесвіту, та їх еволюцію.
- б) Знати основні напрями розвитку наукового пізнання макросвіту, одержаними сучасними астрономічними засобами і методами.
- в) Знати суть основних положень, в основі яких знаходяться сучасні уявлення про класифікацію космічних тіл, зоряних систем, їх рухів і розвитку.
- г) Знати сучасний стан загальних проблем, пов'язаних із вивченням структури й еволюції зоряних систем і Метагалактики.
- д) Вміти орієнтуватися серед астрономічної інформації, що швидко накопичується в результаті освоєння Космосу, аналізувати факти, що наводяться в наукових джерелах і засобах масової інформації.
- е) Вміти використовувати й аналізувати наукову літературу з проблем вивчення зоряних систем, застосовувати одержану інформацію для розв'язання задач і вирішення проблем, що розглядаються в астрономії в цілому.
- є) Вміти аргументувати нерозривний зв'язок розвитку зоряної астрономії з іншими розділами астрономії, природничими науками та філософією.
- ж) Вміти написати реферат, курсову, дипломну чи випускную роботу, виступити з ними та захистити їх перед аудиторією.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Розділ 1. Загальні властивості зоряних систем

Тема 1. Зоряна астрономія як розділ астрономії

Зміст: Об'єкт і предмет дослідження. Задачі та підрозділи зоряної астрономії. Коротка хронологія та основні етапи розвитку галактичної і позагалактичної астрономії. Короткий нарис будови Метагалактики.

Тема 2. Різновиди і класифікація зоряних систем

Зміст: Різноманіття зоряних систем і їх об'єднань. Класифікація зоряних систем і їх еволюціонуючих компонентів. Ключові стадії розвитку компонентів і їх роль у різноманітті та еволюції зоряних систем. Роль моменту кількості руху.

Тема 3. Основи зоряної фотометрії

Зміст: Фотометричні системи зоряних величин. Криві спектральної чутливості. Фотометричні системи. Показники кольору. Нормальний колір і його надлишок. Абсолютні зоряні величини. Міжзоряне поглинання. Боллометрична поправка. Колориметричні діаграми.

Тема 4. Спектральні класифікації зір і субзір

Зміст: Фізичні процеси, що формують зоряні та субзоряні спектри. Шкала ефективних температур. Сучасний вид одномірної Гарвардської класифікації. Двох- і трьох- вимірні спектральні класифікації.

Тема 5. Методи виявлення об'єктів низької світності

Зміст: Проблема пошуку невидимих супутників у зір. Методи пошуку позасонячних планет і субзір. Виявлення та дослідження дисків у зір і субзір.

Розділ 2. Кінематика і динаміка зоряних систем

Тема 6. Основи зоряної кінематики

Зміст: Сферичні і прямокутні системи координат (екваторіальна, екліптична та галактичні) у зоряній астрономії. Основні круги та точки координатних систем. Схеми та формули для взаємного переходу від одних координат до інших. Просторові рух і швидкість зір.

Тема 7. Відстані до космічних тіл

Зміст: Основні методи визначення відстаней до космічних об'єктів. Геометричні методи визначення відстані з різними базами. Фотометричні паралакси та відстані. Космологічні методи.

Тема 8. Рух Сонця у просторі

Зміст: Виявлені особливості руху Сонця відносно різних центроїдів. Методи визначення просторового руху Сонця, в залежності від наявності вихідних даних. Видимий і істинний рухи у просторі. Поправки до променевих швидкостей.

Тема 9. Методи визначення обертання зоряних систем

Зміст: Проблема визначення обертання зоряних систем. Формули Ботлінгера і Оорта. Визначення кутової швидкості за сталими Оорта.

Тема 10. Елементи зоряної динаміки

Зміст: Ієрархія та стійкість зоряних систем. Ефекти зоряних зближень. Регулярні та іррегулярні гравітаційні сили. Динамічна еволюція зоряних систем. Динаміка ізотропного розширення.

Розділ 3. Зоряні системи та їх об'єднання

Тема 11. Проблеми вивчення зоряних систем

Зміст: Просторовий розподіл зір і статистичні методи його вивчення. Підрахунки зір. Теорема Зеєлігера. Функції розподілу блиску, світності та відстані. Інтегральні рівняння зоряної статистики й їх розв'язання.

Тема 12. Кратні зорі та планетні системи

Зміст: Різноманітність кратних зоряно-субзоряних систем за основними характеристиками, їх класифікація та типові представники. Планетні системи в поодиноких та кратних зорях. Статистичні властивості кратних зір.

Тема 13. Зоряні скупчення й асоціації

Зміст: Загальні властивості кулястих та розсіяних скупчень. Класифікація зоряних асоціацій. Зоряні агрегати.

Тема 14. Галактики

Зміст: Сучасна камертонна класифікація галактик. Властивості спіральних, еліптичних, лінзовидних та іррегулярних галактик різної маси. Взаємодіючі галактики. Активні позагалактичні об'єкти й їх природа. Пекулярні галактики. Радіогалактики. Вибухи галактик і рентгенівський газ. Ядра галактик. Сейфертовські та N- галактики. Квазари, квазари, блазари та лацертиди.

Тема 15. Об'єднання галактик

Зміст: Підгрупи, групи, скупчення, надскупчення та гіперскупчення галактик. Атрактори.

Тема 16. Кінематика та динаміка зоряних систем

Зміст: Залежність стійкості кратних зір і планетних систем від зміни їх мас в процесі еволюції. Випаровування зір і субзір з зоряних скупчень та час їх життя. Динамічне тертя. Мерджинг.

*Тема 4. Основи космографії*Тема 17. Пояс Гулда

Зміст: Найближчі до Сонця зорі, субзорі та екзопланети. Зміна розподілу яскравих зір на небесній сфері з віддаленням від Сонця. Розподіл газопилової складової в околі Сонця. Рух Сонця серед найближчих та найяскравіших зір. Найближчі до Сонця зоряні скупчення та асоціації. Структура та кінематика Місцевої зоряної системи.

Тема 18. Підсистема Чумацького Шляху

Зміст: Будова Галактики, основні її населення та підсистеми. Спиральна структура та місце Сонця в Галактиці. Просторовий розподіл кульових скупчень і зір гало. Три пояси галактик-сателітів та їх астрофізичні властивості. Проблеми кінематики Галактики.

Тема 19. Місцева група галактик

Зміст: Структура Місцевої групи (МГ) галактик. Підгрупа Туманності Андромеди та властивості її складових. Галактики Периферії МГ. Кінематика та динаміка галактик Місцевої групи.

Тема 20. Місцеве Надскупчення

Зміст: Найближчі групи галактик до Місцевої групи та властивості їх складових. Скупчення галактик в сузір'ї Діви.

Тема 21. Просторо-часова структура Всесвіту

Зміст: Оточення Місцевого Надскупчення. Великий Атрактор. Гіперскупчення Ланіакєя. Місцеві войди. Комірчаста структура великомасштабної Метагалактики. Войди. Фізичний зміст виміру відстаней у світлових роках.

Тема 22. Проблеми еволюції зоряних систем

Зміст: Зв'язок червоного зміщення позагалактичних об'єктів з віком Всесвіту за його еволюційними сценаріями. Короткий еволюційний сценарій «від реліктового випромінювання до сучасної Метагалактики». Проблема прихованої маси та «темної енергії».

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с. р.		л	п	лаб.	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Перша частина курсу												
Розділ 1. Загальні властивості зоряних систем												
Тема 1.	5	2	–	–	–	3						
Тема 2.	5	2	–	–	–	3						
Тема 3.	6	3	–	–	–	3						
Тема 4.	6	3	–	–	–	3						
Тема 5.	5	2	–	–	–	3						
Разом за розділом 1	27	12	–	–	–	15						
Розділ 2. Кінематика і динаміка зоряних систем												
Тема 6.	7	4	–	–	–	3						
Тема 7.	7	4	–	–	–	3						
Тема 8.	6	4	–	–	–	2						
Тема 9.	7	4	–	–	–	3						
Тема 10.	6	4	–	–	–	2						
Разом за розділом 2	33	20	–	–	–	13						
Разом у 1-й частині курсу	60	32	–	–	–	28						
Друга частина курсу												
Розділ 3. Зоряні системи та їх об'єднання												
Тема 11.	9	2	–	–	–	7						
Тема 12.	12	4	–	–	–	8						
Тема 13.	9	2	–	–	–	7						
Тема 14.	11	4	–	–	–	7						
Тема 15.	10	2	–	–	–	8						
Тема 16.	9	2	–	–	–	7						
Разом за розділом 3	60	16	–	–	–	44						
Розділ 4. Основи космографії												
Тема 17.	11	4	–	–	–	7						
Тема 18.	11	4	–	–	–	7						
Тема 19.	9	2	–	–	–	7						
Тема 20.	9	2	–	–	–	7						
Тема 21.	10	2	–	–	–	8						
Тема 22.	10	2	–	–	–	8						
Разом за розділом 4	60	16	–	–	–	44						
Разом у 2-й частині курсу	120	32	–	–	–	88						
Усього	180	64	–	–	–	116						

4. Теми семінарських (практичних, лабораторних) занять – немає

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Перша частина курсу		
1	Хронологія й основні етапи розвитку галактичної та позагалактичної астрономії	4
2	Фотометричні та спектральні характеристики зір та колориметричні діаграми	4
3	Космічні тіла Галактики	4
4	Методи визначення відстаней до космічних об'єктів	4
5	Криві обертання зоряних систем	4
6	Регулярні й іррегулярні гравітаційні сили	4
7	Динаміка ізотропного розширення	4
Разом у першій частині курсу		28
Друга частина курсу		
8	Проблеми вивчення структури й еволюції Галактики	4
9	Диференційні функції блиску та функції зоряної густини	4
10	Функції світності об'єктів Галактики	4
11	Функція та спектр мас зір і субзір	4
12	Функція металічності зір різних населень Галактики	4
13	Властивості зоряних систем різної ієрархії	4
14	Планетні системи	4
15	Протопланетні диски у зір і субзір	4
16	Основні підсистеми Галактики й її спіральна структура	4
17	Найближче оточення Сонячної системи	4
18	Місцева зоряна система	4
19	Хабблівська та Вокулєрівська галактичні класифікації	4
20	Статистичні властивості галактик	4
21	Наша зоряна система	4
22	Сімейство галактики Андромеда	4
23	Периферія Місцевої групи	4
24	Кінематика галактик у Місцевій групі галактик	4
25	Місьцеве надскоупчення	4
26	Гіперскоупчення Ланіакєя та його оточення	4
27	Гіпотетичні форми матерії темної матерії й їх прояви	4
28	Космогонічні сценарії утворення й еволюції галактик різних типів	4
29	Минуле та майбутнє Всесвіту	4
Разом у другій частині курсу		88
Разом за курсом		116

6. Індивідуальні завдання – немає

7. Методи контролю

Поточне тестування на лекціях, контрольні за розділами, екзамен.

8. Схема нарахування балів

Перша частина курсу

Поточний контроль та самостійна робота										Сума
Розділ 1					Розділ 2					
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	100
10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	

T1, T2 ... T10 – теми розділів.

Друга частина курсу

Поточний контроль та самостійна робота												Разом	Екзамен	Сума
Розділ 3						Розділ 4								
T11	T12	T13	T14	T15	T16	T17	T18	T19	T20	T21	T22	60	40	100
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5			

T11, T12 ... T22 – теми розділів.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка	
	для чотирирівневої шкали оцінювання	для дворівневої шкали оцінювання
90 – 100	відмінно	зараховано
70-89	добре	
50-69	задовільно	
1-49	незадовільно	не зараховано

9. Рекомендована література

Методичне забезпечення

1. Захожай В.А. Зоряна астрономія: Комплекс навчально-методичних матеріалів і методичні вказівки з курсу для студентів спеціальності «Астрономія» фізичного факультету. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – 40 с.

Основна література

- 1.1. Воронцов-Вельяминов Б.А. Внегалактическая астрономия. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1978. – 480 с.
- 1.2. Захожай В.А. Вступ до астрофізики та космогонії. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – 208 с.
- 1.3. Куликовский П.Г. Звездная астрономия. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1985. – 272 с.
- 1.4. Курс астрофізики и звездной астрономии. Т. II / Под ред. А.А. Михайлова. – М.: Физматгиз, 1962. – 688 с.
- 1.5. Локтин А.В., Марсаков В.А. Лекции по звёздной астрономии. – Р.-на-Д.: ФГОУ ВПО «ЮФУ», 2009. – 280 с.
- 1.6. Марочник Л.С., Сучков А.А. Галактика. – М.: Наука, 1984. – 392 с.
- 1.7. Паренаго П.П. Курс звездной астрономии. – 3-е изд., перераб.и доп. – М.: Гостехиздат, 1954. – 476 с.

- 1.8. Физика Космоса /Маленькая энциклопедия/ – М.: Сов. Энциклопедия, 1986. – 784 с.

Допоміжна література

- 2.1. Аллен К.У. Астрофизические величины: пер. с англ. – 2-е изд., переработ. и доп. – М.: Мр, 1977. – 448 с.
- 2.2. Андрієвський С.М., Климишин І.А. Курс загальної астрономії: навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2007. – 480 с.
- 2.3. Астрономічний енциклопедичний словник / За заг. ред. І.А. Климишина та А.О. Корсунь. – Львів, 2003. – 548 с.
- 2.4. Астрономия: традиции, настоящее, будущее / Под ред. В.В. Орлова, В.П. Решетникова, Н.Я. Сотниковой. – СПб.: СПбУ, ВВМб, 2007. – 408 с.
- 2.5. Бочкарев Н.Г. Местная межзвездная среда. – М.: Наука, 1990. – 192 с.
- 2.6. Захой В.А. Структура нашей звездной системы // Кинем. и физ. неб. тел. – 2005. – Т. 21, № 6. – С. 414-440.
- 2.7. Черепашук А.М. Гравитационное микролинзирование и проблема скрытой массы // Соросовский образоват. журн. – 1998. – № 3. – С. 92-99.
- 2.8. Чернин А.Д. Темная энергия и закон всемирного антитяготения // Успехи физ. Наук. – 2008. – Т. 178, № 3. – С. 267-300.
- 2.9. Черепашук А.М. Гравитационное микролинзирование и проблема скрытой массы // Соросовский образоват. журн. – 1998. – № 3. – С. 92-99.
- 2.10. Чернин А.Д. Темная энергия и закон всемирного антитяготения // Успехи физ. Наук. – 2008. – Т. 178, № 3. – С. 267-300.
- 2.11. Armitage P.J. Lecture notes on the formation and early evolution of planetary systems // arXiv:astro-ph/0701485v1 16 Jan 2007.
- 2.12. Karachentsev I.D., Karachentseva V.E., Huchtmeier W.K., Makarov D.I. A Catalog of neighboring galaxies // Astron. J. – 2004. – Vol. 127. – P. 2031-2068.
- 2.13. Kharchenko N.V., Piskunov A.E., Röser S., et al. Astrophysical parameters of Galactic open clusters // Astron. Astrophys. – 2005. – Vol. 438, Iss. 3. – P. 1163-1173.
- 2.14. Olano C.A. The Origin of the Local System of Gas and Stars // Astron. J. – 2001. – Vol. 121. – P. 295-308.
- 2.15. Van den Berg S. The galaxies of the Local Group. – Cambridge, UK, Cambridge Univ. Press, 2000. – XIV+327p. (Camb. Astroph. Ser., vol.35).
- 2.16. Van den Hoek L.B. On the chemical and spectro-photometric evolution of nearby galaxies. – Astron. Institute ‘Anton Pannekoek’. – Amsterdam, the Netherlands, 1997. – 292 p.

10. Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інше методичне забезпечення

1. ADS: SIMBAD: <http://simbad.u-strasbg.fr/simbad/sim-id?Ident=%401405432&Name=LHS%20%20%20121>
2. NASA ADS: D:\E_mail_адреса\Интернет адреса каталогов\NASA ADS Custom Query Form Tue Nov 12 105838 2002.htm
3. Страсбургський центр астрономічних даних: <http://cdsweb.u-strasbg.fr/>
4. The Extrasolar Planets Encyclopaedia: <http://exoplanet.eu/catalog.php>
5. Astronomy pictories: <http://apod.nasa.gov/apod/archivepix.html>
6. ARIBIB: <http://www.ari.uni-heidelberg.de/aribib/query.htm>
6. Index cit: http://adsabs.harvard.edu/abstract_service.html